

Alex Orenstein: W. V. Quine

Acumen Press 2002, x + 210 s.

Analytickú filozofiu druhej polovice 20. storočia významne zasiahlo kritické vyrovnanie sa s logickým atomizmom, teóriou, ktorá určovala vývoj analytickej filozofie v prvých dekádach tohto storočia. Azda najväčší odpor vyvolala doktrína, podľa ktorej izolovaná veta reprezentuje určitý výsek reality, vďaka čomu ju treba pokladať za pravdivú (ak ho reprezentuje adekvátne), resp. nepravdivú (pokiaľ ho nereprezentuje adekvátne). Odmietanie tejto doktríny má mnohé zásadné dôsledky pre všetky fundamentálne filozofické disciplíny: ontológiu, epistemológiu, ale aj filozofiu jazyka a teórie významu a referencie. V britskom filozofickom prostredí sa protiatomistická opozícia formovala najmä pod vplyvom filozofie neskorého Wittgensteina, kým v americkej filozofii mal hlavné slovo jeden z najvplyvnejších a najoriginálnejších filozofov uplynulého storočia, Willard Van Orman Quine.

Quinovo dielo je pomerne rozsiahle a pokrýva rozmanité témy: od teórie množín a formálnej logiky cez kritickú reflexiu neklasických logík a rozpracovanie mnohých tém z filozofie jazyka, filozofie vedy a teórie poznania až po ontológiu. Zároveň je Quinova filozofia obdivuhodne kompaktná, čo sa prejavuje najmä v tom, že jeho príspevky ku všetkým spomenutým oblastiam navzájom súvisia a vytvárajú ucelenú filozofickú koncepciu (nie však systém v tradičnom zmysle), ktorej leitmotívom je jednota filozofie a prírodnej vedy. O Quinovej filozofii bolo napísaných veľa článkov a kníh, bolo uskutočnených mnoho konferencií a vydaných nemalo zborníkov. Posledná monografia Alexa Orensteina sa pokúša predstaviť Quinovú filozofiu najmä tým, ktorí sa s ňou bližšie nestretli. Zároveň nepredpokladá u čitateľa ani hlbšie znalosti z logiky alebo analytickej filozofie. V ôsmich kapitolách Orenstein analyzuje základné tézy Quinovej filozofie, pričom sa sústreďuje najmä na Quinove príspevky k logike, ontológii a epistemológii. Každá kapitola končí časťou, v ktorej autor mapuje ďalší osud niektorých Quinových myšlienok a načrtáva hlavné línie polemických protiargumentov. Vďaka tomu sa Orensteinovi podarilo jasne oddeliť výkladovú časť knihy od časti kritickej, čo treba jednoznačne privítať.

Druhá kapitola (*Expressing an ontology*; prvou kapitolou je *Úvod*) má najmä propedeutický charakter. Orenstein v nej rozvíja tradičnú (aristotelovskú) tému o tom, že logika a ontológia sú dve strany tej istej mince, keďže spôsob, ako formulujeme naše tvrdenia, do značnej miery ovplyvňuje našu ontológiu. Osobitne si všíma skutočnosť, že výroky formy $(\forall x)(Fx \rightarrow Gx)$ na rozdiel od výrokov formy $(\exists x)(Fx \wedge Gx)$ nepredpokladajú neprázdny obor premennosti x , takže sú ontologicky neutrálne. V pozadí celej Quinovej ontológie, ktorá sa dá stručne vyjadriť v známom hesle „Byť znamená byť hodnotou premennej“, stojí predpoklad, že existenčný kvantifikátor z predikátovej logiky je tým najlepším explikátom nášho pojmu existencie. (V piatej kapitole *The nature of logic* podrobnejšie približuje Quinove dôvody, prečo treba logiku obmedziť iba na extenzionálnu logiku prvého rádu a prečo treba dôsledne

odlíšiť teóriu množín a logiku („ \in “ nie je logický operátor.) Preto sa Orenstein venuje tejto téme pomerne detailne a opakuje nám úvodné lekcie kurzu logiky.

V kritickej časti tejto kapitoly Orenstein podrobuje zaujímavej kritike Quinovo stanovisko (ktoré je v zhode s celou fregeovsko–russellovskou tradíciou), že ontologické záväzky sa vyjadrujú pomocou existenčného kvantifikátora „ \exists “. Už Quine sám videl problém spočívajúci v tom, že napríklad z vety (1) aplikáciou pravidla existenčného zovšeobecnenia dostaneme výrok (2) (meno „Vulkán“ mala mať planéta, o ktorej sa predpokladalo, že existuje medzi Slnkom a Merkúrom):

(1) Vulkán neexistuje.

(2) Niečo neexistuje.

V jazyku predikátovej logiky obsahujúcej „ \exists “ však narazíme na to, že správny by mal byť nasledujúci úsudok:

(1*) $\neg(\exists x)(x = a)$

(2*) $(\exists y)\neg(\exists x)(x = y)$

Teda z vety, že neexistuje individuum, ktoré by bolo totožné s a (t. j. a neexistuje), dostávame tvrdenie, že existuje individuum, ktoré neexistuje. Intuitívne, za predpokladu, že veta (1) je pravdivá, bude pravdivá aj veta (2) a celý úsudok je platný. Predikátologická reprezentácia je však takmer paradoxná, lebo nás núti, aby sme „z ničoho odvodili niečo“ (pozri [1]). V stati [3] Orenstein presnejšie indikuje problém, ktorý pre Quina vzniká: keďže identita je reflexívna, teda platí

$$(\forall x)(x = x),$$

z čoho odvodíme

$$(\forall y)(\exists x)(x = y)$$

(teda „Všetko existuje“, resp. „Pre každé individuum existuje individuum, ktoré je s ním totožné“), dostaneme z toho (keďže „ \forall “ sa dá definovať ako „ $\neg\exists$ “)

$$\neg(\exists y)\neg(\exists x)(x = y),$$

t. j. že neexistuje individuum, ktoré je totožné s neexistujúcim individuum, čo je v rozpore so záverom (2*). (2*) teda protirečí reflexívnosti identity. Vo viacerých prácach (pozri [1], [2], [3]) a v recenzovanej knihe Orenstein poukazuje na to, že tento problém sa dá odstrániť, ak existenčné záväzky nebudeme projektovať do existenčného kvantifikátora, ak oddelíme kvantifikáciu od existencie, čo je krok, ktorý nie je v súlade s Quinovou líniou. Keď si uvedomíme, že existenčný záväzok možno vyjadriť v atomárnych vetách („ Fa “), ale nie v ich negáciách („ $\neg Fa$ “) (pozri [2], 198), naznačuje sa určitý smer: existenčný záväzok preniesieme z kvantity na kvalitu, teda z kvantifikátora na sponu (pozri [1], 316; [2], 199; [3]). Podobný krok Orenstein pripisuje Leśniewskemu (a aj Aristotelovi a Kantovi). Leśniewského kopula „est“ sa chápe ako primitívna logická konštanta, ktorá tvorí správne utvorené výrazy, keď sa vyskytuje medzi dvoma výrazmi (napríklad podstatnými menami: „Sokrates est

človek“; tento výrok bude pravdivý, ak subjektový výraz referuje na určitý objekt, ktorý patrí do extenzie predikátu). Ak „est“ neobsahuje negáciu, má existenčné dôsledky v tom zmysle, že napríklad Sokrates existuje; ak však obsahuje negáciu („Sokrates non-est jednorozec“), vôbec to neznamená, že sa zaväzujeme k existencii objektu označeného menom na subjektovej pozícii. Takže odvodenie vety (2) z vety (1) nevyvoláva nijaké problémy, keďže veta „Niečo neexistuje“ neznamená to isté čo veta „Existuje niečo, čo neexistuje“.¹

Nedomnievam sa však, že by sa predikátová logika diskvalifikovala ako vhodný nástroj na vyjadrovanie našich existenčných záväzkov. Odvodenie vety (2*) z vety (1*) sa uskutočnilo aplikáciou pravidla existenčného zovšeobecnenia, ktoré tvrdí, že ak máme vo formule individuovú konštantu (v prípade predikátovej logiky prvého rádu), môžeme ju nahradiť vhodnou individuovou premennou a pred formulu napísať existenčný kvantifikátor, ktorý bude viazať túto premennú. Nekorektnosť odvodenia, na ktorú by som chcel upozorniť, vzniká v súvislosti s otázkou, ako chápať individuové konštanty. Výraz je individuovou konštantou vtedy, keď sa na niečo vzťahuje; v jazyku predikátovej logiky jednoducho nemôžeme mať výrazy, ktoré by sme chceli pokladať za individuové konštanty, ktoré by sa však na nič nevzťahovali. To znamená, že *korektná* aplikácia pravidla existenčného zovšeobecnenia *musí* predpokladať, že výraz, ktorý v súlade s ním chceme nahradiť premennou, je individuovou konštantou. Ak je to tak, potom veta (1*) je jednoducho nepravdivá, keďže tvrdí (približne), že neexistuje žiadne individuum, ktoré by bolo označené výrazom *a*; lenže ak *a* má byť individuová konštantou, niečo také nemôže platiť. Takže buď *a* je individuová konštantou a potom sa pravidlo dá aplikovať, ale nestane sa, že by sme z pravdivej vety (1*) korektno odvodili nepravdivú vetu (2*) (skôr, z nepravdivej vety odvodíme nepravdivú vetu), alebo *a* nie je individuová konštantou a v tom prípade (1*) môže byť pravda, ale potom nemôžeme aplikovať pravidlo, keďže nemáme žiadnu konštantu, ktorú by sme v súlade s ním mohli nahradiť premennou. Takže opäť z (pravdivej) vety (1*) neodvodíme (nepravdivú) vetu (2*). Problém okolo „Platónovej brady“ vzniká tým, že na prirodzený jazyk nekriticky aplikujeme pravidlá platné v predikátovej logike. Keby sme si uvedomili, že napríklad meno „Vulkán“ z prirodzeného jazyka v skutočnosti nie je žiadnou analógiou individuových konštant v predikátovej logike, problém by jednoducho nevznikol.² „Vulkán“ sa nedá nahradiť premennou, takže sa takto nedá ani ukázať, že je nesprávne explikovať pojem existencie ako to, čo vyjadruje existenčný kvantifikátor.

¹ Mimochodom, ak pristúpime na túto taktiku, musíme obmedziť aj veľmi širokú formuláciu reflexívnosti identity tak, aby sme vylúčili vety ako „Vulkán = Vulkán“. V stati [3] Orenstein navrhuje, aby sme akceptovali formuláciu:

$$(\forall x)(\exists y)(x = y \rightarrow x = x),$$

t. j. o niečom môžeme povedať, že je to totožné so sebou, pokiaľ to existuje.

² V podstate ide o to, že veta (1*) nie je korektnou formálnou reprezentáciou vety (1) v jazyku predikátovej logiky.

Konkrétne body Quinovej ontológie sa formulujú v tretej kapitole (*Deciding on an ontology*). Orenstein predovšetkým z metodologického hľadiska korektne formuluje požiadavky, ktoré by nás mali viesť pri hľadaní „správnej“ ontológie — mali by sme sa riadiť požiadavkami našich najlepších vedeckých teórií: objekty, ktoré tieto teórie potrebujú na to, aby boli pravdivé, by sme mali zaradiť do našej ontológie. Tu narážame na tému, ktorá sprevádza celú Quinovu filozofiu: „Ontologické tvrdenia sú súčasťou... vedeckej teórie“ (s. 47; citáty, ktoré nemajú určený zdroj, pochádzajú z recenzovanej knihy). Fyzikálne teórie (a prírodovedné teórie ako také) potrebujú fyzické predmety, aby boli pravdivé, takže naša ontológia musí zahŕňať takéto objekty; matematika zase potrebuje množiny, takže ani na ne nemôžeme zabudnúť. To je však všetko; na to, aby sme naše vedecké teórie urobili pravdivými, nič viac nepotrebujeme. Zároveň podľa Quina platí, že len tieto dva druhy objektov majú jasné kritériá identity („Niet entity bez identity“). Vďaka tomuto pomerne striktnému stanovisku Quine kritizuje viaceré piliere, na ktorých stála filozofia. Trom najvýznamnejším Orenstein venuje osobitné kapitoly: vo štvrtej kapitole (*The spectre of a priori knowledge*) rozoberá známu polemiku medzi Quinom a zástancami logického empiricizmu o povahe toho druhu poznania, ktoré sme si vo filozofii zvykli nazývať apriórny poznáním; v šiestej kapitole (*Analyticity and indeterminacy*) pokračuje Quinovými protiargumentmi proti známym explikáciám pojmu analytickosti; a v siedmej kapitole (*Intensional contexts*) končí prehľadom Quinových výhrad voči modálnym logikám a naznačuje jeho koncepciu epistemických kontextov.

Quine mal veľké výhrady k pojmu významu, ako ho používali (a používajú) filozofi. Podľa neho je chybné a zbytočné predpokladať existenciu takýchto entít. Dôsledne odlišoval teóriu významu od teórie referencie: len druhá z nich má vo filozofii svoje dôležité postavenie. Na druhej strane však v zhode so svojím holizmom a naturalizovanou epistemológiou konštatuje, že ak možno hovoriť o význame, tak len v kontexte celej vety. Konkrétne jeden druh viet, observačné vety, ktoré sa chápu ako holofrastické celky, majú význam, ktorý Quine nazýva „stimulačný význam“. Quine zavádza pojem „stimulačný význam“ vety pre nejakú osobu ako triedu stimulácií, ktoré by vyvolali súhlas danej osoby s touto vetou.“ (s. 133) Zároveň je však tento význam poznačený istou neurčitou, ktorú Quine nazýva „neurčitosť významu“ (šiesta kapitola). Spočíva v tom, že sa nedá jednoznačne určiť, akú triedu stimulácií veta ako holofrastický celok „zastupuje“ (to potom súvisí s neurčitosťou prekladu). Pomerne dlhú dobu, ako upozorňuje Orenstein, sa tento druh neurčitosti zmiešaval (aj u Quina samého) s iným typom neurčitosti, s tzv. nejasnosťou referencie (tretia kapitola). Podstatný prínos Orensteinovej práce spočíva aj v tom, že pomerne veľa miesta venuje vyjasneniu rozdielov medzi oboma druhmi nejasnosti. Poukazuje na to, že nejasnosť referencie je téza, ktorú Quine *dokázal* (prostredníctvom tzv. zástupných funkcií), kým neurčitosť významu je „iba“ dobre podložená hypotéza. Stručne sa dá povedať, že neurčitosť významu sa dotýka viet (chápaných holofrasticky), kým nejasnosť referencie súvisí so slovami, teda so zložkami viet. Jadrom nejasnosti prekladu je tvrdenie, že „naše teórie nemajú určitú ontológiu“ (s. 143). To znamená, že výrazy nemajú jednoznačne určenú triedu referentov; môžeme konštruovať rôzne „zástupné funkcie“, ktoré v rôznych situáciách priradia výrazu rôzne referenty (prirodzene, priradenie musí

pokrývať celý jazyk, aby bolo konzistentné); pri jednom priradení bude výraz „gavagai“ označovať králika, pri inom zase celé univerzum bez tohto králika atď. Pri neurčitosti významu na druhej strane hovoríme o vete „Gavagai“ (s veľkým „G“), ktorá už nesúvisí s referenciou.

V poslednej, ôsmej kapitole (*Nature, know thyself*) sa aspoň stručne zmieňujú hlavné body Quinovej epistemológie, ktorá je známa pod názvom „naturalizovaná epistemológia“. Práve v epistemológii Quine vidí filozofiu ako pokračovanie vedy: obrazne povedané, v epistemológii sa poznanie zameriava samo na seba. Quinova epistemológia stojí mimo hlavného prúdu súčasnej analytickej epistemológie zameranej predovšetkým na analýzu pojmu poznania, o čom sa čitateľ môže presvedčiť v pomerne obsiahlej časti venovanej rôznym kritikám Quinovej koncepcie.

Orensteinovi sa podarilo v jeho monografii skĺbiť dve veci, ktoré sa len zriedkavo vyskytujú spolu: neobyčajne jasný výklad, ktorý jednoducho, no nie zjednodušene, podáva komplikované Quinove názory v takej podobe, že sa mu dá porozumieť bez akýchkoľvek predchádzajúcich znalostí Quinovej filozofie, s hlbokým prienikom do problematiky. Výsledkom je kniha, ktorá čitateľa nielen oboznámi s filozofiou jednej z najdôležitejších postáv súčasnej filozofie, ale mu poodhalí aj niektoré detailnejšie aspekty Quinovej filozofie.

Marián Zouhar

LITERATÚRA

- [1] ORENSTEIN, A. (1995): How to Get Something from Nothing. In: Hill, J. – Kotátka, P. (eds.): **Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning**. Filosofia, Praha, 300–321.
- [2] ORENSTEIN, A. (2000): Plato's Beard, Quine's Stubble and Occam's Razor. In: Kotátka, P. – Orenstein, A. (eds.): **Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine**. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, 195–212.
- [3] ORENSTEIN, A. (2002): Existence, Identity and An Aristotelian Tradition. In: Bottani, A. – Carrara, M. – Giaretta, P. (eds.): **Individuals, Essence and Identity: Themes of Analytical Metaphysics**. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht (v tlači).